

ГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СОКОБАЊСКОЈ КОТЛИНИ

АЛЕКСАНДАР РАДИВОЈЕВИЋ^{*1}, ИВАН ФИЛИПОВИЋ¹, ЉИЉАНА ДИМИТРИЈЕВИЋ¹,
МИЛЕНА НИКОЛИЋ¹

¹ *Универзитет у Нишу - Природно-математички факултет, Вишеградска 33, Ниш, Србија*

Сажетак: Сокобања представља једно од најзначајнијих туристичких места у Србији. Располаже значајним туристичким потенцијалом. Међутим, и поред тога туризам, али и остале привредне делатности на овом простору налазе се у добојој кризи. У раду су анализирани предности и недостаци за развој туризма у овом бањском простору. На основу истраживања утврђено је да постоји добра атракцијска основа, али да су за даљи развој неопходна већа инвестициона улагања, као и веће ангажовање локалног становништва.

Кључне речи: туризам, развој, атрактивни потенцијал, природне туристичке вредности, антропогене туристичке вредности.

Увод

Сокобаска котлина се налази у централном делу источне Србије. Захвата површину од 525,5 km². У морфолошком погледу Сокобањска котлина представља део планинско-котлинско-долинске макрорегије, а мезорегије Источна Србија. (Павловић М., 1995). Морфолошки доста је изолована јер је са свих страна окружена планинама средње висине. На северу је Ртањ (1.567 m), на истоку су Слемен и Крстатац, на југоистоку је Девица, на југу Озрен, а на југозападу Буковик.

Котлина је смештена у простору између Тимочког басена, са једне стране и Моравског басена, са друге стране. Удаљена је од Ниша 60 km, а 30 km од ауто-пута Е 75, главног правца кретања туриста у нашој земљи. Од Београда је удаљена 240 km. Положајем између ауто-пута у Поморављу и регионалног пута у долини Тимока, Сокобањска котлина има индиректну контактну позицију у односу на значајне саобраћајнице и важније туристичке правце у Србији. Оваква географска и морфолошка изолованост у приличној мери умањује значај њеног туристичко-географског положаја. Због тога Сокобању сврставамо у ред бања у близини других туристичких мотива, где су још и Ковиљача, Буковичка, Пећка, Новопазарска, Рајчиновића и Клокот Бања. (Јовичић Д., 2008.). Најбољу доступност овом простору обезбеђује регионални пут Књажевац – Сокобања - Алексинац, који јој на удаљености

* E-mail: a.radivojevic@yahoo.com

Рад представља резултате истраживања у оквиру пројеката 146015 који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије

од 30 km пружа везу са ауто-путем, а самим тим и са већим географским целинама и потенцијалним дисперзивним центрима у Србији, али и шире.

Природа Сокобањског краја, у корелацији са богатим културно-историјским наслеђем овог дела Србије, представља добру основу развоја туризма. Међутим, и поред тога добар део туристичких потенцијала није у довољној мери и на адекватан начин презентован туристичком тржишту. Због тога, али и због лоших економских услова (како на нивоу целе Србије, а посебно на простору источне Србије) туристички потенцијали Сокобањске котлине нису у довољној мери валоризовани.

Боравак туриста на овом простору треба да се заснива на оптималној комбинацији атрактивних атрибута природних и антропогених вредности. У том циљу, даљем развоју туризма на овом простору се мора прићи крајње озбиљно и стручно, уз пуно уважавање принципа активне заштите, која би са друге стране обезбедила и створила услове одрживог развоја туризма.

Природне туристичке вредности

Природне туристичке вредности Сокобањске котлине су бројне и разноврстне. У туристичкој понуди овог краја оне представљају основу развоја туризма. Посебно се истичу термоминерални извори, климатске особености и непосредно планинско окружење.

Термоминерални извори Сокобањске котлине чине њен примарни туристички ресурс, који у основи и одређује здравствено-лечилишну функцију бање. Појава термалне воде прати трасу Сокобањског раседа, који се меридијански пружа на дужини од 19 km. Извори Сокобање спадају у групу минералних и термалних вода карстних подручја. На основу извршене хидрорејонизације и извршених хемијских анализа сврставају се у радиоактивне акратотерме са карактером слабих земно алкалних вода. Све воде се одликују повећаном радиоактивношћу, што им даје посебан балнеолошки значај. На простору котлине термална вода се празни у шест локалности. Главно термално врело представља извор "Парк". Термална вода избија у старој каптажи, на месту старог купатила Амам. Термални извор "Преображење" налази се у централном бањском језгру на простору старог купатила- Милошевог купатила. Извори "Бањица I и Бањица II" лоцирани су на излазу реке Моравице из Сокоградске клисуре, на левој обали. Непосредно поред старог купатила Амам налази се и извор "Моравица", који је смештен у окружењу централног бањског парка. Извор "Д. Јовановић" (Лептерија) налази се у клисури реке Моравице на њеној десној обали. Овај извор је смештен у познатом и еколошки изузетном природном амбијенту излетишта Лептерија. Термална вода овог извора још увек није каптирана, тако да није директно укључена у туристичку понуду Сокобање. (Јовановић Ј., Радивојевић А., 2006)

Од осталих хидролошких објеката у Сокобањској котлини туристичке потенцијале представљају реке и вештако језеро Бован. Због своје незагађености реке Сокобањске котлине (Моравица, Сеселачка река, Жлезовац) су погодне за различите видове рекреативног туризма, а посебно за развој спортског риболова. У том погледу посебно се истиче Моравица, где постоје и повољни услови за развој купалишног туризма. Бованско језеро, и поред тога што је саграђено још 1977. године, још увек представља потенцијални туристички мотив. На језеру не постоје пратећи објекти који би потпомогли развој купалишног туризма, тако да се највећим делом користи за развој спортског риболова.

Развоју здравствено-лечилишног, али и других видова рекреативног туризма, доприноси и клима. Сокобањску котлину карактеришу повољна климатска обележја, која јој дају обележја бањско-климатског места или ваздушне бање. На основу стања

појединих климатских елемената клима Сокобањске котлине је дефинисана као клима комфора или зона удобног осећаја. Средња годишња температура ваздуха износи 10,29°C. Најхладнији месец је јануар са просечном температуром од -1,25°C, а најтоплији је јул са 21,4°C. (Мађејка М., 2003). Просечан број дана у години са температуром ваздуха изнад 18°C, који је погодан за туристичка кретања и сматра се туристичком сезоном, износи 92 дана. Просечна температура у зимском делу године износи -0,6°C, у пролеће 10,6°C, лето 20,2°C и у јесен 12,0°C. Годишња количина падавина износи 599 mm и на основу тога Сокобања се сврстава у ред бања са минималном количином атмосферског талога. (Мађејка М., 2003). Максимум падавина је у мају (85 mm), а минимум у августу, када овај крај прими свега 46 mm талога. Релативна влажност ваздуха је највећа у зимским месецима са максимумом у децембру од 83%, а најмања је у августу 68%. Годишња вредност инсолације износи 1.861,5 h, односно просечно 5,09 h дневно. (Радивојевић А., 2008)

Морфолошка обележја у корелацији са специфичностима крашких терена Сокобањске котлине отварају могућности за развој различитих видова рекреативног туризма. Од морфолошких обележја у туристичком погледу интересантне су планине: Ртањ, Озрен, Девица. Ртањ се одликује пејзажно декоративним и угодним планинским амбијентом. Саобраћајно је приступачан из правца Сокобање. Ртањ, као планина са атрактивним потенцијалом за развој туризма, отвара могућности за развој излетничко-рекреативног, летњег и зимског спортско-рекреативног, ловног као и туризма на селу. Бројни видиковци на Озрену и Девици чине и ове планине интересантним за туристичка кретања, и то пре свега за излете и шетње. Атрактивном потенцијалу Озрена доприноси и стимулативна суб-планинска клима, на основу које је, а према функционалној класификацији планина, Озрен и сврстан у групу планина опоравалишта. (Станковић С., 2000). Ртањ, Озрен и Девица су са аспекта развоја туризма још увек потенцијални туристички ресурси. Значај њиховог туристичког активирања, огледа се кроз комплементарност са бањским туризмом, чиме би се употпунила туристичка понуда Сокобање, а самим тим повећала свеукупност туристичког потенцијала овог простора. У том светлу и боравак туриста би постао садржајнији, а самим тим остварили би се и већи економски и друштвени ефекти од туризма.

На значај комплементарности бањског и планинског, посебно здравствено-лечишног туризма, указују и разноврстне биогеографске туристичке вредности. Сокобањска котлина је позната по богатству планинске вегетације, која повећава здравствену, рекреативну, пејзажну и амбијанталу вредност планинског простора. Присутне су листопадне и четинарске шуме, ливаде и пашњаци. Посебну биогеографску вредност чини и самоникло лековито биље. Сокобањски крај је од давнина био познат по самониклом лековитом биљу: ртањски чај, кантарион, мајчина душица (Марић Р., Радовић М., 1997). Истраживањима је утврђено присуство од чак 200 различитих врста лековитог биља. Ово биље има вишеструке туристичке вредности, како за сам простор Сокобање (здравствена функција, естетска атрактивност простора) тако и за активности туриста. Брање лековитог биља и сакупљање шумских плодова су специфичне и још увек недовољно искоришћене туристичке могућности Сокобањског краја. Њихово туристичко активирање може се огледати како у туристичко-рекреативне сврхе и обогаћивање боравка туриста, тако и као примарни мотив боравка за поједине сегменте тражње.

Антропогене туристичке вредности

Поред бројних природних туристичких вредности простор Сокобањске котлине се на туристичком тржишту појављује и са значајним антропогеним објектима. На основу степена њиховог атрактивног дејства оне представљају комплемен-

тарне туристичке мотиве и доприносе обogaћивању садржаја боравка туриста. На основу туристичке вредности, могућностима валоризације и облику појављивања све антропогене туристичке вредности овог краја могу се поделити на: културно-историјске споменике и културно туристичке манифестације.

Најатрактивнији антропогени туристички мотиви који су представљени вредним културно-историјским споменицима су: Сокоград, остаци Антике (представљени различитим археолошким налазиштима), турско купатило Амам, манастир Св. Архангела, црква Св. Преображења Господњег и зграда Милошевог конака.

Сокоград је најстарији културно-историјски споменик на простору Сокобањске котлине. Налази се у клисури реке Моравице у еколошки очуваном амбијенту излетишта Лептерија. Утврђење је настало у периоду освајања овог простора од стране Римљана у I веку пре нове ере. Касније током историје Сокоград је увек био центар збивања на простору котлине, тако да никада није губио на значају. Овај утврђени град представља споменик културе од националног значаја. На граду су делимично изведени рестаураторски радови. Међутим, осим коначно утврђене споменичке вредности у валоризацији овог објекта за развој туризма није се ишло даље, тако да он још увек представља потенцијални туристички ресурс.

Турско купатило Амам налази се у бањском парку, са кадом коју је користио Кнез Милош Обреновић. Купатило потиче још из периода Римаљана, о чему сведоче материјални тргови – фрагменти античких опека. Мања купатила, која су у склопу комплекса, изграђена су за време владавине Турака. Купатило је више пута обновљано како би задржало историјску вредност и аутентични изглед.

Манастир Св. Арханђел удаљен је 8 km од Сокобање. Смештен је на северној падини Озрена, на око 850 m н. в. у природно живописном амбијенту окружен буковом шумом. У непосредној близини манастира налази се велики број извора, од којих је два каптирао хајдук Вељко. Спомен чесма поред манастира изграђена је 1874. године, а звоник 1875. године. Манастир је током историје више пута рушен и обновљан. Са сигурношћу се зна да је први пут обновљен за време Првог српаког устанка, по наређењу Карађорђа. Последња реконструкција манастира била је 1992. године. Сваке године 26. јула на Аранђелов дан у комплексу манастира одражава се народни сабор, који окупља велики број присталица и посетиоца бање. (Јовановић Ј., Радивојевић А., 2006.)

Зграда Милошев конак саграђена је за потребе администарције кнежевине Србије. Налази се у центру Сокобање и дуго времена представљајала је синоним овог места. Због свог специфичног положаја (на мермерном шеталишту) зграда је више пута мењала своју намену. Адаптирана је у угоститељски објекат и укључена у туристичку понуду.

У Сокобањи се налази православна црква Св. Преображења Господњег. Сазидана је 1892. године поред темеља стре цркве, коју је подигао још краљ Милутин. Црква Св. Преображења Господњег поседује Јеванђеље из 1836. године на коме је оригиналан потпис кнеза Милоша. Такође, црква поседује и завидну архивску збирку, која са мањим прекидима бележи историјски развој овог краја још од 1835. године.

Већина културно-туристичких манифестација има локалну или регионалну контрактивну зону. За време летње сезоне у оквиру бањског културног лета организују се бројне манифестације, које употпуњују садржај боравка туриста, али и делују као посебан мотив одговарајућих сегмената тражње. Нивоом атрактивности посебно се истичу: Прва хармоника Србије, Златне руке (сабор народног стваралаштва становништва Сокобањског краја), Св. Јован Биљобер (манифестација којом се организује брање лековитог биља на падинама Ртња). Културно-туристичке манифестације као што су Златне руке (сабор народног стваралашта и народних јела) и Св. Јован Биљобер, и поред тога што носе традицију и начин живота становника Сокобањске

котлине, имају локалну контрактивну зону и доста слабу препознативост на туристичком тржишту, што ће у каснијем периоду вероватно довести и до њиховог потпуног заборава. (Радиојевић А., 2005).

Туристичко-угоститељски објекти

У функционалној структури туристичко ресурсне основе Сокобање издвајају се и туристичко-угоститељски капацитети. Постојање оваквих објеката је незаобилазан фактор успешаног развоја туризма. Смештајно-угоститељски објекти, као непосредни туристички ресурси, имају за циљ да обезбеде услове за боравак и непосредне туристичке активности.

Изградњом првих смештајних објеката у Сокобањи средином XIX века почиње њен туристички развој. (Поповић И., 1995) Године 1932. подигнута је прва вила комерцијалног типа чија је основна намена била смештај бањских гостију. Од тада па до краја четврте деценије XX века у Сокобањи је изграђено девет комерцијалних вила, које су се и после Другог светског рата сврставале у њене основне смештајне капацитете. Највећи напредак у изградњи материјалне базе туризма Сокобање учињен је у периоду између 1975. и 1987. године. У том периоду изграђено је шест хотела, колико их и данас има. Материјална база туризма тада добија црте, које је у мање измењеном облику задржала до данашњих дана. Битна одлика досадшњег развоја материјалне базе је изразита поларизација. Сви објекти за смештај и боравак туриста сконцентрисани су у Сокобањи, док је остали део котлине без објеката овакве намене.

Данас Сокобања располаже са 15.824 лежаја у објектима различитих намена и категорија. Структуру смештајне рецептиве карактерише изразита диспропорција између основних и комплементарних смештајних објеката и то у односу 89:11 у корист комплементарних. Основни смештајни капацитети представљени су хотелима. Сви хотели су лоцирани у најлепшим деловима Сокобање и саобраћајно су лако приступачни, са добро организованим паркинг простором. У околини хотела налазе се лепо уређене природне и парковске површине и шеталишне стазе, које доприносе њиховој укупној атрактивности. Од основних смештајних објеката у Сокобањи издвајају се хотели Здрављак (540 лежаја), Моравица (200 лежаја), Сунце (260 лежаја) и Бањица (280 лежаја). Хотели располажу разноврстним спортским теренима и на тај начин доприносе развоју спортско-рекреативног туризма. У хотелима Здрављак и Моравица налазе се и веће сале које су у функцији развоја конгресног туризма. Посебну категорију смештајних објеката чине и здравствени капацитети, који су стационарног типа. Специјална болница Сокобања (380 лежаја) и завод на Озрену (280 лежаја) налазе се на удаљености 3-4 km од центра Сокобање. Болница и Завод су смештени на пространим планинским ливада у комплексу заштићених озренских шума. Лечење пацијената у ове две установе заснива се на комплементарној примени природних лековитих фактора, савремених метода и достигнућа у области балнеоклиматологије и одговарајућих медикамената.

Развој смештајне рецептиве у приватном сектору још увек је у иницијалној фази и без било какве системске контроле и планског развоја. У приватном власништву гостима бање у понуди су комплетне услуге смештаја у преко 150 апартмана. Међутим, и поред већег броја апартмана приватни смештај не задовољава потребан савремени и квалитетни ниво услуга. С обзиром да се већи број домаћинстава бави нелегалним издавањем лежаја, категоризацију је тешко спровести, а самим тим и утврдити њихов тачан број.

Број угоститељских објеката је у сталном порасту, нарочито после 2005. године. Највећа концентрација угоститељских објеката је у централном делу Бање. Сокобања располаже са 25 угоститељских објеката и 8.211 седишта.

Садашње стање материјалне базе туризма није задовољавајуће у погледу квалитета услуга и комфора гостију, што се одражава и на смањену попуњеност смештајних капацитета, нарочито у ван-сезонским месецима, а самим тим и на дужину боравка туриста. (Станковић С., Павловић С., 2005) Хотели се већ дужи низ година налазе у процесу власничке трансформације, што још више отежава и одговорачи неопходна инвестициона улагања за адаптацију и одражавање истих.

Врсте туризма

У перспективама развоја туризма на простору Сокобањске котлине неопходно је сагледавање структуре мотива који опредељују кретања туриста. Тиме се у први план истиче потреба развијања селективних видова туризма који су међусобно комплементарни. Основно полазиште таквог развоја треба да буде засновано на неопходности комплексног и комплементарног повезивања више врста туризма: бањског-здравствено лечилишног, планинског, излетничког, ловног, конгресног, спортско-манифестационог, културно-манифестационог, туризма на селу, еколошког итд. (Јовичић Ж., 2002).

Основа здравствено-лечилишног туризма су термоминерални извори, којима овај крај изузетно богат. Већи део термалних вода Сокобање је каптиран и претворен у савремена купатила у којима се примењују различити поступци балнеотерапије. Термална вода користи се за лечење купањем и инхалирањем уз примену модерних достигнућа кинези терапије, физиотерапије и аеросол терапије. Медицинске индикације термалних вода Сокобање су широког спектра: бронхијална астма, хронични бронхитис, реуматизам, стање након повреда и хирушких интервенција. Изоловани или у посебним програмима, термоминерални извори са посебним климатским обележјима користе се у здравствено-лечилишне или превентивне сврхе. Дужина боравка и лечилишног третмана зависе од врсте болести, старости, општег стања пацијента, броја претходних долазака. (Павловић С., 2008). Оптимално је да пацијент на третману у бањи проведе до 21 дан. Међутим, статистички подаци о просечном броју ноћења показују да је боравак знатно краћи, што се одражава и на брзину лечења, а самим тим и на ефекте који се постижу.

Развоју планинског туризма доприноси непосредно окружење. Планине обода Сокобањске котлине припадају групи средње високих планина. Дакле, недостаје високо планинског простора који је уједно и туристички најатрактивнији. (Станковић С., Јовановић В., 2006) Међутим, и поред тога планинско окружење располаже знатним туристичким потенцијалом. Цео планински простор Сокобањске котлине је лако доступан и самим тим погодан за развој рекреативних туристичких кретања. Планине су лети привлачне због чистог ваздуха и воде, док су зими погодне за развој зимског спортско рекреативног туризма.

Сокобањска котлина располаже изузетним могућностима за развој туризма на селу. На целом простору котлине налазе се 24 сеоска насеља. Већи број ових насеља налази се у брдском простору, што још више повећава њихову укупну атрактивност. Међутим, и овај облик туристичког промета није развијен, а главни разлози су: депопулација, неангажовање органа локалне самоуправе и туристичке организације, лоша саобраћајна повезаност и слаба инфраструктурна опремљеност. Лоша путна мрежа унутар Сокобањске котлине велика је препрека бржем економском, а самим тим и туристичком развоју сеоских насеља. (Павловић М., Радивојевић А., 2009) Неповезаност сеоских насеља (Раденковац, Ново Село, Језро, Врмнци) са општинским и регио-

налним центром добром путном мрежом јесу ограничавајући фактори развоја туризма, који се не могу ничим правдати. Сокобањско село могло би бити туристички активирано, али у оваквим егзистенцијалним околностима оно је још увек далеко од оптималних могућности туристичке валоризације.

Закључак

У циљу проналажења решења за заустављања процеса слабљења економске моћи простора Сокобањске котлине, деаграризације и депопулације сеоских насеља, једно од централних места заузима и питање њеног туристичког развоја. Туризам се, на овом простору сходно распложивим ресурсима, може сматрати главним правцем пререструктурирања економије, која је већ дужи низ година у кризи. У том циљу је изучавање њеног туристичког потенцијала веома значајно.

Сокобањска котлина има услова за интензивни развој туризма, јер је очувала предеону изворност и етнографску аутентичност. Основу досадашњег развоја туризма чине лековите воде, које представљају њен примарни туристички ресурс. За организовани развој туризма од значаја је и комплементарност бање са непосредним планинским окружењем. Планине Ртањ, Озрен и Девица туристички су недовољно валоризоване. Њиховим туристичким активирањем употпунила би се туристичка понуда овог краја. Комплементарност бање са непосредним планинским окружењем је неопходна. У том смислу туристички потенцијал Сокобањске котлине треба заснивати и валоризовати на комплементарном развоју планинског туризма – здравствено-лечилишног на Озрену, ловног на Ртњу, Девици, и излетничког на Озрену, Ртњу и Девици. Планским развојем туризма на селу у корелацији са бањским и планинским употпунио би се туристички производ овог краја, а Сокобања постала конкурентна на захтевном туристичком тржишту.

Даљи, интензивнији развој туризма у зависности је и од материјалних улагања за побољшање и осамревењивање инфраструктурне опремљености, саобраћајница и смештајних капацитета, као и изградње нових, савремених капацитета. (Павловић М., Шабић Д., 2005). Побољшање материјалних услова смештаја омогућило би дуже годишње пословање и већи степен искоришћености смештајних и угоститељских капацитета.

Квалитетнији и профитабилнији туризам на простору Сокобањске котлине је могућ уколико се дефинишу и реализују циљеви развоја туризма. У том светлу значајну улогу у унапређењу туризма има и непосредно и посредно ангажовање становништва Сокобање. Због услужног карактера туризма повећање туристичког промета пратио би и одговарајући темпо повећања нивоа запослености, па би самим тим економски и друштвени ефекти туризма били очигледнији. (Станковић М.С., 1997). Само таквим концептом могу се повећати могућности за развој туризма у овом бањском простору. Због тога је, активирање укупног туристичког потенцијала, изградња нове и стављање у функцију постојеће инфраструктуре као и увођење еколошких стандарда имепратив даљег развоја туризма на овом простору.

ЛИТЕРАТУРА:

- Јовановић Ј., Радивојевић А. (2006). Туристичко-географски приказ Сокобање. *Гласник Српског географског друштва* 86 (2), 287-299
- Јовичић Д. (2008). Стање и перспективе развоја бањског туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва* 88 (4), 3-17
- Јовичић Ж. (2002). *Туризам Србије*. Београд: Туристичка штампа.
- Марић Р., Радовић М. (1997). *Сокобања- концепт одрживог развоја туризма*. Београд: Економски институт, 19-21

- Мађејка М. (2003). *Клима и њен здравствени значај у бањама Србије*, Београд: Српско географско друштво, 139-237
- Павловић М., Радивојевић А. (2009). Промене у функционалним типовима насеља општине Сокобања. *Гласник Српског географског друштва* 89 (3), 81-93.
- Павловић М. (1995). *Географске регије Србије и Црне Горе*, Београд: Савремена администрација
- Павловић М., Шабић Д. (2005). Географске основе развоја туризма у Сјеничком крају, *Гласник Српског географског друштва* 85 (1), 235-240.
- Павловић С. (2008). Туризам у функцији развоја бање Горња Трепча. *Гласник Српског географског друштва* 88 (4), 99-108.
- Поповић И. (1995). Хронологија изградње комерцијалних вила у Сокобањи и Нишкој Бањи, Прилог истраживању старих смештајних објеката у бањским насељима Србије. *Географски годишњак* 31, 22-28
- Радивојевић А. (2005). *Туристички потенцијали Сокобањске котлине*. Београд: Географски факултет, магистарски рад. 44-82.
- Радивојевић А. (2008). *Географске промене у Сокобањској котлини и њихов утицај на регионални развој*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација.
- Станковић М. С. (1997). Регионални развој туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва* 77 (1), 39-58
- Станковић М. С. (2000). *Туристичка географија*, Београд: Географски факултет.
- Станковић С., Јовановић В. (2006). *Бање Србије и њихов значај за туризам*. Планирање, уређење и заштита бањских и климатских места Србије, Београд: Зборник радова, АПП Србије.
- Станковић С., Павловић С. (2005). Бањски и планински туризам Србије, *Зборник радова*, 53,

**GEOGRAPHICAL BASIS OF TOURIST DEVELOPMENT
OF THE SOKOBANJA BASIN**

ALEKSANDAR RADIVOJEVIĆ^{*1}, IVAN FILIPOVIĆ¹, LJILJANA DIMITRIJEVIĆ¹,
MILENA NIKOLIĆ¹

¹*University of Niš - Faculty of Science and Mathematics in Niš, Department of Geography, Višegradska 33,
Niš, Serbia*

Abstract: Sokobanja is one of the major tourist sites in Serbia. It has significant tourist potential. Nonetheless, tourism, as well as other economic activities in this region, is in deep crisis. This paper analyzes the advantages and disadvantages of tourism development in the spa area. According to a survey, there is a good basis to attract tourists, but further development requires higher investments, as well as greater involvement of local residents.

Key words: tourism, development, attractive potential, natural touristic values, anthropogenic touristic values.

Introduction

Sokobanja basin is situated in the central part of Eastern Serbia. It lies on the surface of 525.5 square kilometers. Morphologically speaking, Sokobanja basin is a part of mountain-basin-valley macro-region, as well as a part of meso-region of East Serbia. (Pavlović M., 1995). It is morphologically quite isolated, because it is surrounded by mountains of moderate height. There is mountain of Rtanj (1.567m) in the north, Slemen and Krstac in the east, Devica in south-east, and Bukovik in south-west.

The basin is situated between Timok basin on one side and Morava basin on the other side. It is 60 kilometers away from Niš, and 30 kilometers from highway E75, which is the main tourist motion direction in our country. The basin is situated 240 kilometers from Belgrade. With its being situated between the highway in Pomoravlje and a regional road in the basin of Timok, Sokobanja basin has an indirect contact position in relation to important roads and significant tourist destinations in Serbia. Such geographic and morphologic isolation considerably decreases the importance of its touristic-geographical position. That is the reason Sokobanja spa is classified as a spa in the vicinity of other tourist destinations, such as Koviljača spa, as well as Bukovička, Pečka, Novopazarska, Rajčinovića and Klokot spa (Jovičić D., 2008). The best way to get to this region is by regional road Knjaževac-Sokobanja-Aleksinac, which is 30 kilometers away, and gives the basin connection to the highway, and therefore with the bigger geographic units and potential dispersive centers both in Serbia and abroad.

The nature of Sokobanja area, in correlation with rich cultural-historic legacy of this part of Serbia, represents good basis for tourism development. However, a good part of touristic potentials is not sufficiently and adequately presented on touristic market. That is, together with bad economy conditions (both everywhere in Serbia and especially in eastern Serbia), the reason why tourist potentials of Sokobanja basin are not sufficiently valorized.

Tourist visits to this destination should be based on optimal combination of attractive attributes of natural and anthropogenic values. To attain this, we must approach

* E-mail: a.radivojevic@yahoo.com

further touristic development in this area really seriously and professionally, fully taking into consideration the principles of active protection, which would, on the other hand, supply and create conditions of sustainable tourism development.

Natural touristic values

Natural touristic values of Sokobanja basin are numerous and diversified. They are the basis of tourist development in touristic offer of this area. Thermo-mineral springs, climatic peculiarities as well as surrounding mountains are of specific importance.

Thermo-mineral springs of Sokobanja basin are its primary tourist resource, which basically also determines its health - health resort spa function. The appearance of thermal water tracks the route of Sokobanja fault, which extends on 19 kilometers meridionally. The springs of Sokobanja belong to the group of mineral and thermal waters of karst areas. On the basis of hydroreionization and chemical analyses that were carried out, they are classified into radioactive acratotherms with the character of weak terrestrial alkaline waters. All the waters are distinguished by increased radioactivity, which gives them special balneological significance. In the area of the basin, thermal water springs in six locations. Main thermal spring is "Park". Thermal water springs in old trap, where old bath Amam used to be. Thermal spring "Transfiguration" is situated in the central part of the spa, where an old bath – Miloš's bath used to be. Springs "Banjica I" and "Banjica II" are located on the position where the river of Moravica exits Sokograd basin, on its left bank. The spring of "Moravica" is in the closest vicinity of old bath Amam. It is situated near central spa park. The spring "D. Jovanović" (Lepterijska) is situated in the canyon of the river of Moravica, on its right bank. This spring is situated in well-known and ecologically extraordinary ambience of picnic spot Lepterijska. Thermal water of this spring has not been captured yet, so it is not directly included in touristic offer of Sokobanja. (Jovanović J., Radivojević A., 2006).

Hydrological objects, such as rivers and artificial lake of Bovan represent other touristic potentials in Sokobanja basin. The rivers of Sokobanja basin (Moravica, Seselačka river, Žlezovac) are, because of being unpolluted, suitable for various kinds of recreational tourism, especially for the development of sport fishing. The river of Moravica is especially important, because there are also favorable conditions for the development of bathing tourism. The lake of Bovan, despite of the fact that it was built in as early as 1977, still represents potential touristic motive. There are no structures which would back up the development of bathing tourism, so the lake is mainly used for the development of sport fishing.

Climate contributes to the development of health – health resort tourism, but also to the development of other types of recreational tourism. Sokobanja basin is characterized by favorable climatic attributes, which give it the features of spa – climatic spot, or air spa. On the basis of the state of certain climate elements, the climate of Sokobanja basin is defined as comfort climate, or zone of cosy feelings. Mean year air temperature amounts to 10.29°C. January is the coldest month with average temperature of -1.25°C, whereas July is the warmest with 21.4°C. (Mačejka M., 2003). Average number of days in a year with air temperature above 18°C, which is favorable for tourism and is considered a tourist season, amounts to 92 days. Average temperature in the winter part of year amounts to -0.6°C, in spring 10.6°C, in summer 20.2°C and 12.0°C in autumn. Average yearly precipitation is 599 mm, so Sokobanja is classified into a type of spas with minimal amount of atmospheric residue (Mačejka M., 2003). Maximal precipitation occurs in May (85 mm), whereas minimum occurs in August, when this area receives just 46 mm of residue. Relative air humidity is the biggest in winter months with the maximum of 83% in December, whereas

the minimum occurs in August, 68%. Yearly value of insolation amounts to 1861.5 h, that is, 5.09 h on average daily. (Radivojević A., 2008).

Morphological features in correlation to specificities of karst terrains of Sokobanja basin, make possibilities for the development of different types of recreational tourism. Touristically speaking, mountains of Rtanj, Ozren and Devica have interesting morphological features. Rtanj is distinguished by its decorative landscape and pleasant mountainous ambience. It is possible to get to it by traffic from Sokobanja. Rtanj, as a mountain with attractive potential for the development of tourism, gives possibilities for the development of sightseeing – recreational, summer and winter sport - recreational, hunting, as well as country tourism. Numerous viewpoints on the mountains of Ozren and Devica make those mountains interesting for tourist hiking, above all picnics and walk. Stimulative sub-mountainous climate contributes to attractive potential of Ozren. Thanks to such a climate, according to functional mountain classification, Ozren was put into a group of mountains – health resorts (Stanković S., 2000). From the aspect of tourism development, Rtanj, Ozren and Devica are still potential tourist resources. Significance of their touristic activation reflects through complementarity with spa tourism, which would complete touristic offer of Sokobanja, and by that enhance totality of touristic potential of this area. In the light of that, tourist stay would become more eventful, which would bring greater economic and social effects.

Various bio-geographic touristic values indicate the importance of complementarity of spa and mountainous, and especially health – health resort tourism. Sokobanja basin is well-known for the opulence of mountainous vegetation which enhances health, recreational, landscape and ambience value of the mountain area. There are deciduous and coniferous forests, meadows and pastures. Wild medicinal herbs are of special bio-geographical value. The area of Sokobanja has been known for its wild medicinal herbs since long ago: tea of Rtanj, St. John's wort, thyme... (Marić R., Radović M., 1997). Research showed the presence of as many as 200 different sorts of medicinal herbs. These herbs are of multiple touristic value, both for the very area of Sokobanja (sanitary function, aesthetic attractiveness of the area) and for tourist activities. Picking of medicinal herbs and forest fruits are specific and still insufficiently exploited touristic possibilities of Sokobanja area. Their touristic activation can be reflected in touristic – recreational purposes and enrichment of tourist stay, as well as a primary motive of stay for certain segments of demands.

Anthropogenic touristic values

Apart from numerous natural tourist values, the area of Sokobanja basin is important on the touristic market for its significant anthropogenic objects as well. On the basis of the degree of their attractive action, they represent complementary tourist motives and contribute to enriching the offer to tourists. On the basis of tourist value, the possibilities of valorization and the shape of the appearance, all anthropogenic tourist values can be divided into: cultural - historical monuments and cultural – tourist manifestations.

Most attractive anthropogenic touristic motives represented by valuable cultural – historic monuments are: Sokograd, remains of Antique (various archeological finding sites), Turkish bath Amam, monastery of St. Archangel, church of Dominical Transfiguration and the building of Miloš's quarters.

Sokograd is the oldest cultural – historical monument in the area of Sokobanja basin. It is situated in the canyon of Moravica in ecologically preserved ambience of picnic spot Lepteriya. This fortification origins from the period Romans conquered this area in the 1st century BC. Later, during history, Sokograd was always the centre of all the happenings in

the basin, so it never lost its importance. This fortified town represent a cultural monument of national importance. Restauration works were partly done in this town. However, apart from definite monumental value acquired in valorization of this structure for the development of tourism, it still represents potential touristic resource.

Turkish bath Amam is situated in the spa part, with the bathtub used by Prince Miloš Obrenović. The bath originates from the Roman period, and material signs stand witness to it – fragments of antique bricks. Smaller baths, also within the complex, were built during Turks. The bath has been restaured several times so as to maintain historical value and authentic looks.

Monastery Saint Archangel is 8 kilometers away from Sokobanja. It is situated on the southern slope of Ozren on about 850m above sea level in naturally picturesque ambience surrounded by beech forest. In the closest vicinity of the monastery there are numerous springs, two of them captated by brigand Veljko himself. Memorial fountain near the monastery was built in 1874, while bell tower was built in 1875. During history, the monastery was ravaged and restaured several times. It is known for certain that it was restaured for the first time during The First Serbian Rebellion, by the order of Karađorđe. The last reconstruction of the monastery was done in 1992. Every year, on 26th of July, the day of Saint Archangel, there is a popular fair in monastery complex where numerous supporters and spa visitors gather (Jovanović J., Radivojević A., 2006).

The building of Miloš's quarters was built for the needs of administration of principality of Serbia. It is situated in the center of Sokobanja and has represented the synonym of this place for a long time. Because of its specific position (on marble promenade), the building's purpose was changed many times. It is now adapted into a restaurant and included in touristic offer.

There is an orthodox church of Dominical Transfiguration in Sokobanja. It was built in 1892, next to the foundation of the old church, built by King Milutin. The church of Dominical Transfiguration is in the possession of the Gospel from 1836 where there is original signature of Prince Miloš. The church is likewise in possession of an enviable archive collection in which historical development of this area has been described since 1835 with small interruptions.

Most of cultural – touristic manifestations has a local or regional contractive zone. Numerous manifestations are organized during summer season in the scope of spa cultural summer. They complete touristic offer, but also appear as a special motive of the appropriate segments of demand. Manifestations that are especially distinguished are: The First Accordion of Serbia, Golden hands (fair of popular creativity of the inhabitants of Sokobanja area), St. John Herbpicker (manifestation in which medicinal herbs picking is organized on the slopes of Rtanj)... Cultural – touristic manifestations, such as Golden hands (fair of popular creativity and popular dishes) and St. John Herbpicker, apart from the fact that they carry the tradition and the way of life of the inhabitants of Sokobanja basin, have local contractive zone and a quite slight recognition on touristic market, which will later probably lead to complete oblivion when they are in question (Radivojević A., 2005).

Touristic – catering structures

In the functional structure of touristic resource basis of Sokobanja there also are touristic – catering structures. The existence of such structures is unavoidable factor of successful tourism development. Lodging – catering structures, as direct touristic resources, target to provide conditions for tourist stay and downright touristic activities.

Touristic development of Sokobanja starts in the middle of 19th century, with building of the first housing structures (Popović I., 1995). The first villa of commercial type

was built in 1932 the main purpose of which was accommodation of spa guests. Since then, to the end of the fourth decade of the 20th century, nine commercial villas were built in Sokobanja. Those villas represented basic accommodation capacities of Sokobanja even after The Second World War. The biggest advancement in the construction of material basis of Sokobanja tourism were made between 1975 and 1987. Six hotels, the same number is present today, were built in that period. Material basis of tourism got its features then, and they more or less remained the same to this day. An important feature of hitherto development of material basis was distinct polarization. All the structures for accommodation and tourist stay are concentrated in Sokobanja, whereas remaining part of the basin has no structures of such purpose.

Today Sokobanja disposes of 15.824 couches in the structures of different purposes and categories. The structure of housing receptive is characterized by pronounced disproportion between basic and complement housing structures in the ratio of 89:11 on behalf of complement structures. Basic housing capacities are represented by hotels. All the hotels are located in the most beautiful parts of Sokobanja and are easily accessible, with well organized parking lot. There are nicely organized natural and park surfaces and hiking paths in the vicinity of the hotels which contribute to their overall attractiveness. Out of basic housing structures in Sokobanja hotels Zdravljak (540 couches), Moravica (200 couches), Sunce (260 couches) and Banjica (280 couches) distinguish themselves. These hotels dispose of various sport terrains and by it contribute to the development of sport – recreational tourism. Hotels Zdravljak and Moravica have bigger halls with the function of the development of congress tourism. A special category of housing structures encompasses health resort capacities, which are of stationary type. Special hospital Sokobanja (380 couches) and the institute on Ozren (280 couches) are 3 to 4 kilometers away from the center of Sokobanja. The hospital and the institute are situated on spacious mountain meadows in the complex of preserved forests of Ozren. Treating of patients in these two institutions is based on complementary application of natural therapeutic factors, modern methods and achievements in the domain of balneo – climatology and corresponding medicaments.

The development of housing receptive in private sector is still in its initial phase and therefore without any systematic control and planned development. Guests of the spa have at their disposal complete services of housing in over 150 apartments in private ownership. However, besides offering numerous apartments, private accommodation does not satisfy necessary modern and quality level of services. Given the fact that a large number of households deals with illegal leases of rooms, it is hard to do categorization and by it identify their exact number.

The number of restaurants is constantly growing, especially from 2005 onwards. The highest concentration of restaurants is situated in the central part of the spa. Sokobanja disposes of 25 restaurants and 8211 seats.

Present state of material basis of tourism is not satisfying with respect to service quality and guest comfort, which reflects reduced occupancy of housing capacities, especially in non-seasonal months, and by it the length of tourist stay (Stanković S., Pavlović S., 2005). Hotels have been in the process of ownership transformation for a long period, which complicates and delays necessary investments for adaptation and maintenance of them.

Types of tourism

It is necessary to perceive motive structure which influences tourists for the prospective of tourism development in Sokobanja basin. By that, we emphasize the need to develop selective types of tourism which are mutually complement. Basic starting point of

such development should be based on the necessity of a complex and complementary linking of several types of tourism: spa – health resort, mountain, sightseeing, hunting, congress, sport – manifestational, cultural – manifestational, country tourism, ecologic, etc. (Jovičić Ž., 2002).

Thermo mineral springs in which this area abounds represent the basis of health - health resort tourism. Bigger part of thermal waters of Sokobanja was captured and turned into modern baths where different procedures of balneo therapy are applied. Thermal water is used for bath and inhalation therapy with the use of modern achievements of kinesiotherapy, physiotherapy and aerosol therapy. Medicinal indications of thermal waters are of broad spectre: bronchial asthma, chronic bronchitis, rheumatism, status after injuries and surgical interventions. Isolated or as a part of special programs, thermo mineral springs with special climatic features are used for health – health resort or preventive purposes. The length of stay and health treatment depend on the kind of the illness, age, general state of a patient, the number of previous arrivals (Pavlović S., 2008). It is optimal that a patient spends up to 21 day in the treatment in the spa. However, statistic data on average overnight stays show that the stay is much shorter, which reflects the speed of the treatment, and by that obtained effects.

Immediate environment contributes to the development of mountain tourism. Mountains of the slope of Sokobanja basin belong to the group of medium high mountains. So, there is a lack of high mountain area which is at the same time the most attractive tourism-wise (Stanković S., Jovanović V., 2006). Regardless of that, this mountain area disposes of significant touristic potential. The whole of mountainous area of Sokobanja basin is easily accessible and therefore suitable for the development of recreational touristic movements. During summer, the mountains are attractive for their clean air and water, whereas they are suitable for the development of winter sports – recreational tourism during winter.

Sokobanja basin disposes of extraordinary possibilities for the development of country tourism. There are 24 villages in the whole area of the basin. Most of these villages are situated in the hilly area which increases their attractiveness. However, this type of touristic commerce is not developed, and the main reasons are: depopulation, insufficient engagement of the members of local administration and tourist organization, bad traffic links and weak infrastructural equipment. Bad traffic network within Sokobanja basin is a big obstacle for faster economic, and therefore touristic development of the villages. (Pavlović M., Radivojević A., 2009). Non existing traffic links between the villages (Radenkovac, Novo Selo, Jezro, Vrmndža) and municipal and regional center are limiting factors of the development of tourism and there is no justification for that. The villages of Sokobanja could be touristically activated, but in these existential touristic circumstances it is still far away from optimal possibilities of touristic valorization.

Conclusion

In order to find solutions to stop the process of weakening of economic power of Sokobanja basin area, deagrarization and depopulation of villages, the question of its touristic development takes one of the central places. In accord to available resources, tourism in this area can be seen as a main direction of restructuring of the economy, which has been in crisis for a longer period. Study of Sokobanja's touristic potential is very important to this end.

Sokobanja basin has conditions for intensive touristic development, because it has preserved landscape originality and ethnographic authenticity. Basis of hitherto tourism development is therapeutic waters, which represent its primary touristic resource.

Complementarity of the spa with its immediate mountainous environment is also significant for organized tourism development. Mountains of Rtanj, Ozren and Devica are not touristically sufficiently valorized. Their touristic activation would complete touristic offer of this area. Complementarity of the spa with its immediate mountainous environment is necessary. In that sense, touristic potential of Sokobanja basin should be based and valorized on the complementary development of mountain tourism – health – health resort tourism on Ozren, hunting tourism on Rtanj and Devica, as well as sightseeing tourism on Ozren, Rtanj and Devica. Planned development of country tourism in correlation to spa and mountain tourism would complete touristic product of this area, which would make Sokobanja competitive on demanding touristic market.

Further, more intensive development of tourism also depends on material investments for improvement and modernizing of the infrastructural equipment, traffic roads and housing capacities, as well as the building of new, modern capacities. (Pavlović M., Šabić D., 2005). Improvement of material housing conditions would enable longer business yearly dealings, together with higher level of utilisation of housing and catering capacities.

More qualitative and profitable tourism in the area of Sokobanja basin is possible if goals of tourism development are defined and realized. In this light, indirect and direct inhabitants' engagement plays important role in the improvement of tourism. Because of the service character of tourism, increase in touristic commerce would be followed by an appropriate tempo of increase of the level of employment, therefore economic and social effects of tourism would be more evident (Stanković M. S., 1997). Only such a concept can increase the possibilities for the development of tourism in this spa area. That is way activation of the total touristic potential, construction of the new and better function of the existing infrastructure, as well as introducing ecologic standards, is the imperative of further tourism development in this area.

References

See References on page 117